

Charles B. Timmer

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1963

Charles B. Timmer (1907-1991) leerde Russisch als houtinspecteur in het Oostzeegebied. Na de Tweede Wereldoorlog begon hij met Geert van Oorschot de befaamde Russische Bibliotheek, waaraan ook tal van andere vertalers deelnamen. Hij wordt wel gezien als de productiefste vertaler van Russische literatuur van de 20^e eeuw. Na zijn bekroning met de Martinus Nijhoffprijs ontving hij later nog de Belle van Zuylenprijs (1987) en de Aleida Schot-prijs (1991). Behalve vertaler was hij ook dichter, romanschrijver en essayist. Met name voor zijn essayistisch werk verleende de Universiteit van Amsterdam hem in 1988 een eredoctoraat. VertaalVerhaal dankt Han Deibel voor de toestemming dit dankwoord hier te mogen publiceren.

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1963

In de loop van de jaren, waarin ik mij met het vertalen heb beziggehouden, ben ik mij in stijgende mate gaan verbazen over een merkwaardig feit, namelijk, dat vertalers van literaire werken voor deze activiteit niet gerechtelijk worden vervolgd, niet worden gestraft, maar dat zij er voor beloond worden. Dat zij er zelfs, zoals wij hedenavond meemaken, met een prijs voor kunnen worden geëerd. Want wat is een vertaler op de keper beschouwd? Wil ik deze vraag beantwoorden, dan moet het hoge woord eruit: de vertaler is in eerste aanleg een gewetenloos man, iemand die in staat is zonder blikken of blozen met voorbedachten rade een moord te plegen, d.w.z. het unieke, onherhaalbare van iets teniet te doen. Het eerste immers, waar wij vertalers ons aan schuldig maken is dat wij een geen kwaad vermoedende schrijver overvallen en hem totaal en integraal vernietigen. Vertalen betekent geen woord van de schrijver op zijn plaats laten staan, erger nog: geen woord van de schrijver laten bestaan; het betekent, hem geheel en al vervangen door iets anders. Wanneer ik een werk ter hand neem dat ik in het Nederlands wil vertalen, dan roep ik mijn auteur toe: 'Stirb und werde!' Een uitdrukking die mij meteen een uitnemend voorbeeld biedt om aan te tonen, wat er in feite bij de handeling vertalen gebeurt, immers, probeert u deze drie simpele Duitse woorden maar eens op een adequate wijze in het Nederlands weer te geven. Vertaal ik *Stirb* door *sterf*, dan schrik ik meteen wegens de al te duidelijke associatie met populaire, opwekkende aansporingen in het Nederlands als: 'Val dood!' of 'Stik!' Het woordje *und* kan natuurlijk zonder bezwaar door *en* worden vertaald, maar met *werde* kom ik eerst recht in de moeilijkheden. Voor de Duitser is *werden* klaarblijkelijk een volkomen duidelijke, op zichzelf staande handeling; de Nederlander echter wil altijd *iets* worden, of desnoods *niets* worden, maar om zo maar te 'worden', zonder meer, vindt hij griezelig. Van de drie woorden hebben wij er dus maar één adequaat kunnen vertalen en hoe men het ook wendt of keert: de auteur van deze uitspraak is in de vertaling vermoord.

Er zijn vertalers die aan de bekende versregel van Goethe gaarne nog een woordje willen toevoegen. Wanneer zij zich aan het vertalen van een of ander literair werk zetten, roepen zij de auteur gebiedend toe: 'Stirb und werde *mich*'. Zo is bijvoorbeeld de jeugdige Dostojewski zijn letterkundige loopbaan begonnen als vertaler van zijn lievelingsschrijver Honoré de Balzac. Hij gaf zich zo enthousiast over aan de vertaling van *Eugénie Grandet*, dat er een soort Franse Dostojewski uit zijn pen vloeide, met het gevolg dat de tekst van zijn vertaling, die in 1843 gedrukt zou worden, met een derde moest worden bekort. De geschrapte passages had Dostojewski er zelf maar bijgemaakt. Of denken wij aan Edward Fitzgerald's beroemde vertaling van de *Rubáiyát* van Omar Khayyám, een vertaling die volgens kenners 'het origineel verre overtrof', en waarin regels staan als:

'Angel shape bearing a vessel on his shoulder',

terwijl het origineel luidt:

‘An old man rolling out of a pub’.

Aan de andere kant van de periferie bevindt zich de vertaler die zo’n heilige eerbied heeft voor de oorspronkelijke tekst, dat hij een slaafse ‘overzetter’ wordt en het in zijn werk zo ver kan brengen als bijvoorbeeld de Engelse dichter die in een vertaling van Theodor Storm het woordje ‘Frauenzimmer’ weergaf met ‘room for women’.

In deze beide uitersten is de vertaler iemand die het creatieve werk van een ander gebruikt of als vehikel ter ontplooiing van zijn eigen talent, of om er zijn onkunde en onmacht aan te demonstreren. De vertaler is half vrijbouter, half slaaf. Maar ook de vindingrijkste, ook de zachtzinnigste vertaler dient ervan doordrongen te zijn dat de handeling van het vertalen in eerste instantie een moordaanslag betekent en dat, wat wij een ‘goede vertaling’ plegen te noemen, niets anders is en niets anders zijn kan dan een gedeeltelijke rehabilitatie.

Natuurlijk zal niet iedereen zo streng in zijn oordeel zijn als ik. Iets milder reeds klinkt de uitspraak van August Wilhelm Schlegel, een schrijver die heel goed wist wat er bij het vertalen op het spel stond en die het eens zo geformuleerd heeft: ‘Vertalen is een duel op leven en dood, waarbij of de vertaler sneuvelt, of de oorspronkelijke auteur in het zand bijt.’ Overdenkt men deze uitspraak goed, dan moet men wel tot de slotsom komen dat de vertaler een hoogst beklagenswaardig wezen is, immers, sneuvelt de schrijver, m.a.w. is de vertaling slecht, dan is het ook met de vertaler gedaan en in het zeldzame geval dat de schrijver in de vertaling niet sneuvelt, zal de vertaler evengoed het loodje leggen. Veronderstellen wij dat het zou lukken van de tweederangs schrijver X een sublieme, eersterangs vertaling te leveren, dan zal de lezer nooit zeggen: ‘Kijk eens, wat een groot man is de vertaler van dat prul’, maar hij zal concluderen: ‘Die schrijver X is toch beter dan ik dacht.’

Is de vertaler de misdadiger, dan kan men de uitgever die zijn vertalingen in druk brengt en verspreidt misschien het beste kwalificeren als een ‘gelegenheidsgever’. En inderdaad, wanneer ik mij in een ogenblik van bezinning wel eens afvraag, hoe ik er in ’s hemelsnaam toe ben gekomen zo’n lange reeks van moordaanslagen op mijn naam geplaatst te krijgen, en als ik dan naar argumenten zoek die mij ter verontschuldiging kunnen dienen, dan wijs ik met de vinger naar mijn uitgever, — in mijn geval naar mijn vriend Geert van Oorschoot, — die mij in de meest letterlijke zin met zijn in 1953 zo groot opgezette Russische Bibliotheek op het slechte pad heeft gebracht. Met een variant op een bekend spreekwoord kan ik zeggen: de gelegenheid maakt de vertaler. De heer Van Oorschoot is, gelijk bekend, een bijzonder opmerkelijk man in Nederland, in die zin, dat hij bij tijd en wijle niet alleen grote plannen máákt, — dat doen wij immers allemaal in onze dagdromen, — maar dat hij ze nog uitvoert ook. Het is de uitvoering van het plan van de Russische Bibliotheek geweest, die mij nu een tiental jaren lang heeft meegesleept, aanvankelijk argeloos, maar allengs ‘met voorbedachten rade’, zoals dat heet en die mij tenslotte op deze avond in uw midden heeft gevoerd.

In uw midden, waar ik nu met vreugde en opluchting mag ervaren dat de

literaire vertaler voor zijn daden niet ter beschikking van de regering wordt gesteld, maar dat hem de eer te beurt kan vallen voor zijn werken met een prijs te worden beloond, hetgeen eens te meer bewijst, in welk een humane en milde wereld wij leven.

Mijn dank voor deze lankmoedigheid gaat uit naar het Bestuur van het Prins Bernhard Fonds en naar de jury van de prijs, waaraan de naam van de dichter M. Nijhoff onverbrekkelijk is verbonden, een dichter die als literair vertaler heeft aangetoond dat veel van wat ik hier ter berde heb gebracht met een korreltje zout moet worden genomen. De welbekende aantijging: traduttore traditore – de vertaler is een verrader – zou men kunnen pareren met twee regels van een Engelse dichter:

‘Treason doth never prosper, what’s the reason?
For if it prosper, none dare call it treason.’

Op welke versregels ik tot besluit toch nog een kleine moordaanslag wil plegen door ze te vertalen met:

‘Verraad gedijt niet – Hoe wordt dit verklaard?
Gedijt het wel, dan heet het geen verraad.’